

SA 7. KRAJIŠKOM KA NERETVI

Krajem 1942. godine nalazio sam se u centralnoj bolnici za Podgrmeč koja je bila u blizini Majkić-Japre. Radio sam oko ranjenika i bolesnika. Bilo ih je i dosta teških. Među njima su se nalazili Stojan Makić, Dragan Stanić i mnogi drugi. Liječio ih je dr Drago Herlinger poznati hirurg iz Siska (poginuo oko Sutjeske). Uz njega su još radili dr Izidor Levi i dr Zdenko Kraus.

Jednog dana u našu bolnicu stigao je kurir. Donio mi je naređenje iz štaba 1. bosanskog korpusa da se odmah javim štabu. Oprostio sam se od drugova i ranjenika i pošao s kurirrom.

Štab 1. bosanskog korpusa nalazio se na padinama Grmeča u novim brvnarama, sagrađenim među bukvama iznad sela Lušci-Palanke. Bile su dobro kamuflirane.

Oko štaba je vrvilo. Odmah sam osjetio da Košta Nađ opet nešto sprema. Javio sam se dr Vasi Butozanu referentu saniteta korpusa. Saopštio mi je da me je Košta odredio za referenta saniteta 7. krajiške brigade.

— Postavljen si za referenta 7. brigade, rekao mi je Vaso. Zapravo, i nisi referent cijele brigade. Za sada si referent saniteta polubrigade. To ti je nešto novo. Idi pa ćeš na licu mjesta vidjeti kako to ide. Ja mislim da ćeš uskoro imati i cijelu brigadu. Ne može postojati jedna polovina, a da nema i druge. Glavno je da dobro organizuješ sanitet. Ne moram ti mnogo o tome pričati. Ti i sam to dobro razumiješ. Bio si delegat na Kongresu partizanskih ljekara u Bosanskom Petrovcu. Tamo si čuo kako treba raditi. Ako nešto ne budeš znao pitaj. Redovno nas izvještavaj. Pomoći ćemo ti u svemu što bude moguće.

Sekretar u štabu korpusa bio je tada Albert Trinki, plavokos sitan i bistar Banjalučanin. Poznavao sam ga još prije rata. Pošao sam da ga vidim. Sjedeo je za stolom i nešto radio. Obradovao se kada me je video. Odmah je odnekle izvukao duvankesu. Bila je puna puncata, nabijena i dobro stegnuta.

— Hoćeš da zapališ jednu — započeo je Trinki. Odvezao je duvankesu i smješkao se ispod plavih očiju. Znam da si poželio dobrog, pravog, žutog i mirisnog duvana.

— Hoću, kako ne . . . Bila je to fina, žuta skija. Mirisao sam je i uživao. Uzeo sam kesu. Trinki je opazio moje duvandžijsko uzbuđenje i šeretski mi se podsmejavao.

— Hoćeš da ti malo dam duvana da poneseš? Daj ovamo tu kesu — govorio mi je nastavljajući da se smješka. Odnekud je izvukao komad papira. Dugo je vadio duvan.

— Dosta, dosta Trinki. Nećeš valjda isprazniti cijelu kesu. Treba nešto i da ostane.

— Neka, Moni, neću ti dati sve. Još samo malo. Dalek ti je put. Treba da imaš malo rezerve. Neka ti se nađe pri ruci. Nećeš pušiti sam, moraćeš ponuditi i druge.

Pušili smo cigarete, uvlačili dim i razgovarali o svemu i svačemu.

— Meni reče Vaso Butozan da idem za referenta saniteta 7. krajiške polubrigade. Šta mu to znači? Još nikada nisam čuo da postoji takva jedinica.

— Pa pola brigade i ništa više. Tamo su, negdje oko Ribnika i na Manjači, dva bataljona. Tamo su Ljubo Babić i Milan Zorić. Poslije će doći i Rade Marjanac sa još dva bataljona. Onda će nastati 7. krajiška brigada. Ne boj se, sve će to ići kako treba. Samo ti organizuj brigadni sanitet.

Pošao sam na ovaj novi zadatak. Najprije sam otišao da se javim komandantu divizije Slavku Rodiću i komesaru Iliji Došenu. Slavko me je dočekao kao starog poznanika. Smijali smo se i razgovarali što nam je palo na pamet.

— Pošao si za 7. polubrigadu, je li? Mislim i ja da idem u tom pravcu. Čekaj još koji minut. Ići ćemo zajedno.

Kuriri su nam osedlali konje. Jahali smo pišama Manjači. Putem smo se šalili, a na ravnici utrkivali. Slavko je bio veseļjak. Znao je da pridobije ljude.

Konačno smo se odvojili. Ja sam pošao svojim, a Slavko svojim putem, obuzet svaki svojim mislima.

U štabu 7. krajiške našao sam se s Ljubom Babićem, komesarom brigade. On je prije bio komandant u drvarskom ustanku. Kasnije je postao komandant 1. krajiškog odreda, kome su pripadale sve jedinice Grmeča, Podgrmeča i Manjače. Docnije se odred podijelio na više manjih. Sada je Ljubo postao komesar 7. krajiške brigade. Tu je bio i Milan Zorić, zamjenik komandanta brigade.

U štabu brigade bila je velika trka. Nešto se spremalo. Tu su bila samo dva bataljona — jedan je bio oko Ribnika. Rade Marjanac, komandant brigade, još nije stigao. Očekivali smo njega sa njegova dva bataljona. Nismo tačno znali kada će doći. Nekako nam je bilo neprijatno da se nazivamo polubrigadom. Očekivali smo i novog zamjenika komesara, Mijuška Sibalića, koga ranije nisam video ni poznao.

Zamjenik komandanta, Milan Zorić, krenuo je s jednim bataljonom prema Sanskom Mostu. Ja sam kao referent saniteta pošao s njim. Prešli smo na onu stranu Sane i konačno se smjestili u Tomini. U borbama oko Sanskog Mosta imali smo poseban zadatak. U Sasini, Škriljeviti i Ivanjskoj bilo je dosta ustaša. Spremali su ih i odgajali banjalučki popovi, agenti zloglasnog Viktora Gutića. Bila su to katolička sela. U selu Tomini, nasuprot, živjeli su seljaci pravoslavne vjere. Tu su imali uticaja Uroš Drenović i Laza Tešanović, dva poznata četnička zlikovca.

Viktor Gutić i Uroš Drenović dobro su se slagali. Zajedno su bančili u Banjaluci. Imali su i zajednički cilj. Ali seljaci iz Sasine i Škriljevite mrzeli su svoje komšije iz Tornine. Prije rata, ova sela su živjela u dobrim susjedskim odnosima, a sada su ustaški i četnički zlikovci među njima stvorili razdor. Tako su u Sasini i Škriljeviti stvorene posebne ustaške jedinice. Ustaše su žarile i palile u zaleđini Sanskog Mosta i onemogućavale potpuno oslobođenje grada.

Naš je zadatak bio da prodremo u pravcu Sasine, Škriljevite i Ivanjske, neutrališemo dejstvo ustaša u zaleđu Sanskog Mosta i omogućimo jedinicama 1. bosanskog korpusa da oslobode ovaj grad.

Borbe su bile žestoke i dugotrajne. Bilo je mnogo ranjenika. Gorjela su čitava naselja. Neprijatelj je imao dosta vre-

mena da se spremi. Bio je u velikoj nadmoćnosti i krenuo iz Banjaluke s većim snagama.

Morali smo se povući preko Vrpolja prema Manjači. Milan Zorić je pošao sa bataljonom u Ribnik. Trebalo je da ga reorganizuje i osposobi za dalju borbu.

Sada se potpuna i iskusna 7. krajiška spremala brzim tempom. Neprijatelj je započeo četvrtu ofanzivu. Naša akcija na Sanski Most — borbe u Sasini, Škriljeviti, Ivanjskoj — već je bila za nama.

Ribnički bataljon nije više mogao da se vrati u sastav svoje — 7. krajiške, već je kasnije ušao u sastav 10. krajiške brigade.

Organizovao sam brigadni sanitet, spremao bolničare i borio se da dobijem nosioce ranjenika. Formirali smo higijenske ekipe u brigadi i bataljonima i jurili po selima majstore da naprave partizansku burad. Trebalo je nešto izmisliti da se burad mogu hermetički zatvarati. To je bilo vrlo teško ali smo uspjeli. Satima sam stajao uz majstora. Skupa smo razbijali glavu. Radovao sam se kada su burad bila gotova. Pravili smo ih od benzinskih buradi. Tako smo stvorili oružje za borbu protiv pjegavog tifusa. Nadao sam se da ću na taj način očuvati borce. Dobili smo i konje i isprobavali tovarenje i rastovarivanje. Sve je bilo u redu. Brigada je krenula, a s njom i naša brigadna ambulanta.

Pošto je naša divizija, sa Slavkom Rodićem, krenula na drugu stranu, morali smo da brigadnu ambulantu 7. krajiške pretvorimo u malu brigadnu bolnicu, jer je divizijska ostala sa divizijom.

Prikupio se cio štab brigade. Došao je i Rade Marjanac. U Politodjelu brigade su Milisav Raičević, Dušanka Kovačević i Dušan Dozet, koga su zvali Dudo. Mijuško Sibalić, zamjenik komesara brigade, nosio je na glavi visoku, šiljastu bijelu šubaru. Izdaleka je izgledala kao bijeli fišek od papira. Nosio je i bijeli sukneni gunj.

Brigada je prolazila kroz teške borbe. Njena bolnica se kretala prema situaciji: katkad ispred, katkad iza nje, a katkad i bez nje. Sa sobom smo nosili i nekoliko teških ranjenika. Nosioci su se menjali svakih petnaest minuta. Teren je bio vrlo težak i oni su se pod nosilima brzo zamarali.

Jednog dana komandant brigade Rade Marjanac posmatrao je kolonu naše brigade. Kad naiđe bolnica, Rade se malo trže, namršti i progundā kroz zube:

— Kakva je to ciganska čerga? Kakva su to benzinska burad na konjima? Skloni ih malo pozadi. Kvare mi kolonu — reče mi.

Ostavio sam za kasnije da mu odgovorim. Sada je bio zlovoljan.¹

Poslije dugih marševanja, danju i noću, brigada se odmarala. Puteljak kojim su se kretale jedinice 7. banijske divizije sa ranjenicima i bolesnicima bio je otvoren i izložen dejstvu italijanske artiljerije. Nosila su bila teška. Zemlja smrznuta, a teren ispresijecan sa većim usponima. Na klizavoj stazi nosioci ranjenika su ulagali ogromne napore. Naš brigadni sanitet sa svojim nosilima prolazio je istim putem. Na sredini puteljka Talijani su mi ranili jednog bolničara. Morao sam ga previjati na otvorenom prostoru.

Odmaralo se kad god je bilo moguće. Tada su moja partizanska burad počinjala da rade. Parili smo što se moglo pariti. Neki su iznad vatre grijali rublje. Ošamućene vaške padale su u vatru. Neki su opet davali otpor parenju. Nisu shvatili ozbiljno. Tu i tamo poneki borac bi obolio od pjegavog tifusa. Nosili smo ga na nosilima sa sobom. Kasnije, kada je naša 7. brigada pripala 1. proleterskoj diviziji, ove tifusare slali smo u divizijsku bolnicu.

Između Rame i Jablanice video sam Tita. Stajao je sa Ivanom Milutinovićem. Prolazio sam sa svojim sanitetom pored njega. Vidio sam kako naše male tankete zaplijenjene od Talijana defiluju svoj posljednji defile ispred Vrhovnog štaba. Posle toga su se survale u kanjon Neretve zajedno sa drugim krupnijim oružjem.

Naše jedinice prešle su Neretvu preko improviziranog mosta. I naša brigadna bolnica se prebacila na drugu strmu stranu kanjona Neretve noseći ranjenike na leđima.

¹ Negdje u Sandžaku Rade je dobio malo temperature. Plašilo me je da se nije razbolio od pjegavog tifusa. Ne voli moju partizansku burad, ali se čuva vaški. Možda ga je ipak neka inficirala. Bila bi velika šteta ako je to pjegavi. Morao bi se odvojiti za nekoliko nedjelja od brigade. Srećom nije bio pjegavi tifus. Dao sam mu nekoliko tableta i čaja. Sve je opet bilo dobro. Plašio sam ga malo pjegavcem. Nije se više otvoren[®] ljutio na moju cigansku čergu. Navikao se.

Porušeni most preko Neretve ostavili smo već davno. Brigada je polazila na položaj. Kolona se vukla puteljkom uz neko polje. Na putu smo susreli Koču Popovića i Filipa Kljajića, komandanta i komesara 1. divizije. Koča je zaustavio Radu Marjanca i nešto razgovarao s njim. Pozdravili su se. Koča se glasno smijao.

Tada su Koča i Fića prošli i pored moje brigadne bolnice. Koča nas je pozdravio mahanjem ruke. Pošao je dalje, ali se najednom zaustavi i reče:

— Čini mi se prevelika vaša brigadna bolnica. Skoro je kao naša divizijska. Sve što je teže treba slati u divizijsku bolnicu. Kod sebe zadržite samo lakše ranjenike i rekonvalescente.

Prošli smo sa našom ranjениčkom i bolničkom kolonom pored Boračkog jezera. Spuštali smo se niz strmu stranu kanjona i peli se uz drugu. Tada je Boračko jezero izgledalo tužno.

Nekoliko dana poslije susreta s Kočom i Fićom, štab naše brigade dobio je naređenje da me uputi u diviziju. Odmah sam se spremio i pošao. Oko Miljevine sreo sam hiruršku ekipu dr Đure Mešterovića. Zatekao sam samo Ivana Popovića Đanija. Đuro je negdje otišao. Tu sam ostao preko noći.

Sutradan sam dobio temperaturu. Nije bila suviše visoka. Legao sam na pod neke male sobe. Čvrsto sam bio ubijeden da to nije pjegavi tifus. Svaki tifusar je uporno odbijao da je obolio baš od pjegavca. To sam uočio kod svakog bolesnika. Sada sam i sam isto činio. Svakog sam uvjeravao, pa i samog sebe, da imam neku malu gripu. A u stvari bio je pravi pjegavac.

Još sam bio u početnom stadiju bolesti, kad mi u sobicu uđe Lah, načelnik štaba 7. krajiške. Bio je omršavio i malo pozelenio. Odbolovao je pjegavi tifus. Sada se vraćao u brigadu. Pohlepno je jeo kao i svaki preboljeli tifusar.

Govorio mi je:

— Ja ga preležah, a ti tek počinješ.

— Ne, odgovorio sam, nemam ja tifus. Kod mene je samo mala gripa. Sutra će opet biti dobro. Lah mi se smijao.

Sutradan neko mi je donio cedulju sa potpisom Filipa Kljajića Fiće u kojoj je stajalo:

— Smjesta kreni u divizijsku bolnicu. Treba da se izliječiš. Divizijska bolnica se nalazi u Miljevini.

Više se nije imalo kud. Spakovao sam ono nekoliko stvarčica i pošao u bolnicu. Tamo sam sreo Julku Mešterović. Smjestila me je u jednu od tifusarskih sobica. U upravi su mi oduzeli oružje. Mnogo sam volio svoj revolver, ali ga više nikada nisam dobio nazad. Takva je bila sudbina svakog revolvra koji bi bio oduzet od nekog tifusara. Zbog toga smo se toliko otimali da ne predamo oružje.

Dva dana iza mene stigao je i Dani Popović. I on je obolio od pjegavog tifusa. Ležali smo u istoj sobici. Ja u jednom on u drugom kutu. Liječio nas je dr Nikola Nikolić. Davao nam je kardiazol.

Bio sam u bunilu. Imao sam utisak kao da u meni postoje dvije ličnosti. Jedna je болоvala, pravila je gluposti, preskakala nemoguće visine, letjela kroz vazduh, išla u tamnicu, policijski zatvor, gdje su je mučili, tukli do nesvjesti, a zatim polijevali vodom da se opet osvijesti. Druga je болоvala na drugi način. Uvjeravala je prvu da sam zdrav, da mi nije ništa. Govorila joj je: »Ne pravi gluposti. Ne leti po vazduhu, slomićeš vrat. Ne idi u tamnicu, tamo će te uništiti«.

Dani je mučio istu muku. Cuo sam i njega kako bunca. Nestalo mu je krvi u vrhovima prstiju. Bili smo strašno gladni, a nismo imali dovoljno hrane. Zbog hrane smo se stalno svađali. Napokon je prestala temperatura. Pojeo sam odjednom pola hljeba. Opet mi nije bilo dosta. To stanje je potrajalo izvjesno vrijeme.

Kad sam ozdravio upućen sam za referenta 3. krajiške brigade. U početku mi je bilo malo krivo. Otišao sam bez ijedne riječi.

Javio sam se Nikoli Karanoviću, komandantu brigade. Tu su bili Simo Tadić i Đuro Lončarević. Prvi je bio komesar, a drugi zamjenik komesara brigade. Poslije sedam ili osam dana opet sam pozvan natrag u diviziju, gdje su mi saopštili da se odmah vratim u 7. krajišku brigadu.

Javio sam se Radu Marjancu i Ljubu Babiću.

— Napokon si opet stigao. Tražili spio te već sedam puta. Otkako si otišao ne valja nam ništa sanitet. Dobro je što si nam se vratio — rekoše mi pri ponovnom sušretu.

Nisam bio uvjeren da je baš sve tako. Možda su me tražili samo dva ili tri puta. Tifus je harao svugdje. Možda bi bilo isto i da nisam otišao iz brigade. Oni su smatrali da ne bi bilo tifusa da sam ostao.

Tu je bio i Lah, koji je izgledao već prilično zdrav, zatim Mijuško, Dudo, Milisav i drugi.

Tu mi je pristupila jedna drugarica. Rukovali smo se. Počela je da kopka po svojoj torbici. Napokon je našla i izvukla koricu proje. Bila je veličine moje ruke. Pružila mi je govoreći:

— Evo ti druže, pojedi. Poznaješ li me? Bila sam i ja bolesna. Ti si me izliječio. Znamo se još iz Drvara. Ti si tamo s nama dizao ustanak. Na, pojedi ovo kukuruze.

Ni danas ne znam ko je bila ta bolničarka. Podijelio sam koricu proje na nekoliko dijelova. Jedan sam dao Dudi, jedan Ljubi, jedan Lahu i svim ostalim po jedan. Svako je dobio po komadić.

Brigada je bila gladna . . .

Dr Moni LEVI